

УДК: 808.826+891.79+302.15 Ілона Романюк

(Ізмаїл)

ІНФОРМАТИВНИЙ ДІАЛОГ ТА ЙОГО ЖАНРОВІ ФОРМИ

В ОПОВІДНИХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті розглядаються основні специфічні особливості інформативного діалогу; досліджуються мовленнєві жанри 'бесіда' та 'абсурд'.

Ключові слова: інформативний діалог, мовленнєвий жанр, бесіда як мовленнєвий жанр, абсурд як мовленнєвий жанр.

The basic specific features of informing dialogue are investigated in the article; speech genres are investigated 'conversation' and 'absurd'

Key words: informing dialogue, speech genre, conversation as speech genre, absurd as speech genre.

Розмовне мовлення найактивніше реалізується у діалогічних текстах художньої літератури. Діалогічна частина художнього твору однозначно виокремлюється із суцільного тексту завдяки обов'язковому пунктуаційно-графічному виділенню. Його головна функція полягає у відображенні безпосереднього спілкування персонажів. Діалог є формою мовлення, що являє собою інверсовану розмову двох осіб, результатом чого є текст, який створюється мовцями в певній мовній ситуації.

М. М. Бахтін розглядав мовленнєвий жанр в аспекті мовленнєвого спілкування. Саме діалогічність є концептуальною ознакою мовленнєвого жанру у М. М. Бахтіна [4]. Учений визначає мовленнєві жанри як відносно стійкі, тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань (1979).

Чимало праць присвячено аналізу різноманітних типів мовленнєвих жанрів, як-от: жарт (Ю. В. Щуріна), сварка (К. Ф. Сєдов), прохання (Г. М. Ярмаркіна), втішання, переконування, умовляння (Ф. С. Бацевич, М. Ю. Федосюк), конфронтативні мовленнєві жанри (О. В. Дерпак) тощо.

Однак, незважаючи на ґрунтовний аналіз певних типів мовленнєвих жанрів, поза увагою лінгвістів лишилися інформативні діалоги та їх жанрові форми, зокрема у творах І. С. Нечуя-Левицького. Цим і пояснюється актуальність нашого дослідження.

Метою статті є дослідження інформативних діалогів та їх жанрових форм у діалогічному мовленні персонажів в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького. Мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) встановити погляди лінгвістів на проблему типології мовленнєвих жанрів; 2) схарактеризувати основні ознаки інформативних діалогів та їх жанрових форм; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

На сьогодні у мовознавстві не існує єдиної типології мовленнєвих жанрів. М. М. Бахтін також не розглянув у своїх працях питання типології мовленнєвих жанрів, зазначив лише їхню різноманітність, унаслідок якої виникають труднощі під час їх вивчення та необхідність створення типології мовленнєвих жанрів за сферами людської діяльності [2, с. 259].

Російська дослідниця Т. В. Шмельова виокремила такі критерії розмежування мовленнєвих жанрів: 1) мету комунікативного акту; 2) концепцію автора; 3) концепцію адресата; 4) подійний зміст; 5) чинник комунікативного минулого; 6) чинник комунікативного майбутнього; 7) параметр мовного втілення.

За комунікативною метою Н. Д. Арутюнова виділила: 1) інформативний діалог; 2) прескриптивний діалог; 3) обмін думками з метою прийняття рішення або з'ясування істини (суперечка, дискусія); 4) діалог, який має на меті встановлення або регулювання міжособистісних стосунків; 5) святомовленнєві жанри: а) емоційний; б) артистичний; в) інтелектуальний [1, с. 52-53]. Отже, головним критерієм розмежування МЖ є комунікативна мета, яка певним чином перетинається з ілюктивним критерієм, тобто наміром мовців.

К. Ф. Сєдов пропонує ієрархію жанрових форм: від субжанрів, що дорівнюють мовленнєвим актам, до гіпержанрів, які об'єднують кілька жанрів, наприклад: сварка, суперечка, бесіда та ін. [7, с. 14]. М. Федосюк виокремлює елементарні мовленнєві жанри (повідомлення, привітання, похвала тощо, проектує їх на мовленнєві акти) й комплексні мовленнєві жанри (складаються з елементарних мовленнєвих жанрів) [3, с. 344].

Нашу увагу ми зосередили саме на інформативних діалогах у творах І. С. Нечуя-Левицького. Діалог у межах цього дослідження є жанром переважно розмовного мовлення персонажів, то він уживається під час безпосереднього контакту учасників, які реагують на зміни у процесі спілкування і спрямовують цей процес у потрібне русло. Крім того, діалог в оповідному тексті І. С. Нечуя-Левицького тяжіє до жанрів мовлення, які обслуговують неформальне спілкування, і у зв'язку з цим відбір мовних засобів у зазначених текстах є не таким жорстким, як у текстах жанрів публічного мовлення, тобто можливе використання емоційно-забарвленої, навіть інвективної лексики, різні порушення мовних норм тощо.

Мета інформативних діалогів полягає у різних "операціях" з інформацією: подача її адресату або запит, підтвердження або спростування, вираження сумніву щодо правдивості інформації або спростування сумніву. Для інформативних діалогів характерним є: 1) репліка-акція, яка починає діалогічний текст у формі запитання або повідомлення інформації, та репліка-реакція у формі згоди з думкою мовця або не згоди; 2) репліка-акція мовця у формі запитання та репліка-реакція у формі відповіді на поставлене запитання. В діалогах такого типу виокремлюємо такі інформативні комплексні МЖ, як бесіда, абсурд.

Бесіда як мовленнєвий жанр спрямований на отримання інформації, обмін думками між персонажами з приводу певних подій або обмін новинами, спостереженнями тощо. Бесіда передбачає рівні права співрозмовників на мовленнєву активність [5, с. 94]. Наприклад:

Чом же батько не позивався з графом? Чом не просили графа? Чом не позивались інші? – спитався я.

Чом не позивались? – Тим не позивались, що в руках документів не стало. Нічого не вдієш з силою. За це усі добре знали.

То там між тими дідичами був і Сошенко? – спитав я.

Був і Сошенко. Але він з досади виїхав до Богуслава та потім якось вийшов в люде й став великим майстром маляром, чи що, – сказав Свікліцький [6, с. 274].

У діалозі мовець прагне отримати від слухача відповідну інформацію за допомогою питальних реплік. Три прості питальні речення у репліці мовця свідчать про його обурений, збуджений стан. Слухач у відповіді повторює питання, щоб підкреслити безвихідність свого становища, безцільність будь-яких дій, адже "нічого не вдієш з силою. За це усі добре знали". Отже, мета цього комунікативного акту полягає в отриманні інформації, яку повідомляє мовець (Свікліцький). Ініціативна роль належить, зазвичай, у таких жанрах мовцеві, який ініціює початок діалогічного акту, але його роль є інверсованою, тобто у процесі комунікації він змінює свою роль на роль слухача і навпаки. Діалогічний акт є цілком відкритим, розкритим, адже слухач повідомляє усю інформацію без будь-яких підозр. У мовленні адресанта наявні елементарні жанри (за типологією М. Федосюка) запитання, а у мовленні адресата – повідомлення, тобто інформативні МЖ.

У таких типах наявні й діалоги, коли ініціативна й інформативна роль належить мовцеві, як-от:

– Чи ти чув новину? – гукнув Воздвиженський.

– Яку новину?

– Що я посватав твою Степаниду!

– А ти ж женишся на протоєреївні?

– На якій протоєреївні? Схаменися ти! Я сьогодні посватав твою Степаниду Сидорівну – Сухобрусову дочку! От що!

- Неправда твоя!

– Бреши сам, коли не ймеш віри. Вже й моє весілля швидко буде, і той новий дім, що на вулицю, буде мій. От подивись! [б, с. 45].

Комунікативний акт починається з традиційної форми повідомлення відповідної інформації: "чи ти чув новину?" Слухач, який не знає про що йдеться, звичайно, у момент відповіді запитає: "яку новину?", що ми і спостерігаємо. Діалог являє собою поєднання питально-відповідних конструкцій, які дозволяють слухачеві отримати інформацію. Ініціативна роль належить мовцеві, який починає і веде розмову, без використання традиційних етикетних форм. Атмосфера діалогічного акту є напруженою, оскільки слухач перебуває у знервованому стані, бо отримує хвилюючу для нього інформацію (сватання його коханої). У мовленні адресанта наявні елементарні жанри запитання, повідомлення, а у мовленні адресата – запитання, обурення.

Формою побутового повідомлення у процесі комунікації персонажів є переказ чуток, комунікативною метою якого є повідомлення інформації, точніше її переповідання, наприклад:

– Чи то пак правду кажуть, що нібито в отця Палладія дуже багацько грошей? Чи то правда, що він багатющий? – спитав він у послушників.

– Що правда, то правда, – обізвався келейник отця Палладія, – я в його вже давно служу за келейника; кажуть, в його є тисячок зо три карбованців, коли й не більше [б, с. 316].

Комунікативний акт розпочинається цілком традиційно для цього типу: "чи то пак правду кажуть, що нібито...?" Мовець намагається випитати у слухачів інформацію, яка його цікавить. Одразу мовець ставить запитання, у якому вже є відповідь, яка його цікавить. Слухач лише підтверджує необхідну мовцеві інформацію. Зворотний зв'язок є чітким, адже слухач навіть не задумується, чи

треба про це розповідати. Відповідь також розпочинається цілком традиційно: кажуть... Ініціатива належить мовцеві, оскільки він розпочинає цей комунікативний акт. Мовлення мовців є правильним і не створює відповідних незручностей, адже для отримання достовірної інформації треба висловлюватися чітко, щоб слухач адекватно сприйняв інформацію і дав чітку відповідь на поставлене запитання. У мовленні адресанта наявні елементарні жанри запитання, а у мовленні адресата – повідомлення (інформативні МЖ). Або:

– Яка же це хвойда? Хто ж ота хвойда, що їде верхом на Лису гору?

– Та кажуть, що та хвойда – то ви! – наївно призналась дівчина.

– Ото каторжні люде! А хто ж та репетя, що везе хвойду?

– Та кажуть, що то ви їдете верхом на писарчуковій жінці, а відьма, що поганяє усей поїзд мітлюю, – то буцімто наша писарша, бо вона дуже натураста, – таке плетуть на кутку [6, с. 155-156].

Цей діалогічний текст є напруженим, тональність знижена, груба. Використовуються негативно-оцінні лексеми типу хвойда – лайливе, зневажливе слово (неохайна, нечепурна людина), репетя, натураста – розмовне слово (свавільний, упертий), плетуть – розмовне слово (кажуть безглузде), які надають фамільярного, негативного тону всьому комунікативному актові. Словосполучення каторжні люде, тобто неприємні, погані, лихі також є негативно-оцінним. Отже, використання негативно-оцінної лексики порушує норми культури мовлення і надає комунікативному акту фамільярного, негативного тону. У мовленні адресанта наявні субжанри запитання, а у мовленні адресата – повідомлення (інформативні МЖ).

Отже, 1) комунікативною метою МЖ 'бесіда' є отримання певної інформації, обмін думками, тому в таких жанрах, як правило, функціонують інформативні МЖ: повідомлення (переказ чуток), констатація фактів, запитання, відповідь на запитання; 2) концепція адресанта – репліки автора діалогу представлено у формі запитання для отримання інформації, цікавої йому на час розмови; 3) концепція адресата – його репліки оформлюються МЖ повідомлення, відповіді на запитання, тобто адресат володіє певною інформацією, актуальною для адресанта; 4) подійний зміст передбачає ситуацію, що зумовлює необхідність в отриманні інформації; 5) комунікативне минуле – репліка адресанта є ініціативною, оскільки саме він ініціює розмову, бо прагне отримати інформацію від співрозмовника; 6) комунікативне майбутнє передбачає реактивні МЖ, виражені у формі відповіді адресата на запитання адресанта.

Особливою жанровою формою інформативних діалогів є абсурд. До цього мовленнєвого жанру відносять діалоги, в яких не співвідносяться репліка-стимул з реплікою-реакцією і виникають так звані паралельні висловлювання персонажів. Наприклад:

– Як твоя Марія Йвановна оце ночує сама вдома? – спитав о. Хведор.

– Що? Що таке? Гуска Йвановна, заправлена на горілці?... – замолов нісенітницю о. Мойсей та й заснув [6, 140].

– Або:

– Чи ви, тітко, слабі? – питаю я.

– Гей! (Еге!)

– Що ж у вас болить, чи шлунок, чи голова?

– Гей на ярмарку... ой-ой-ой!

– Що на ярмарку? Може, коні поносили та перекинули воза? Може, вас покалічило? – питаюся в неї.

– Гей... на ярмарку... ох-ох-ох! – стогнала молодиця й більше нічого не казала [6, с. 378].

Комунікативна мета МЖ абсурду полягає в неотриманні певної інформації, цікавої мовцеві на час розмови, оскільки у зв'язку з певними обставинами чи характеристиками персонажів мовець отримує спотворену інформацію, яка не відповідає його очікуванням. Концепції адресанта й адресата зовсім різні, кожна спрямована на досягнення своєї власної мети у розмові.

Комунікативне минуле й майбутнє не узгоджені, оскільки не співвідносні ініціальні та реактивні репліки мовців.

Отже, на сьогодні дослідники не подають єдиної класифікації мовленнєвих жанрів. Інформативні діалоги є найуживанішими в оповідних текстах І. С. Нечуя-Левицького, оскільки спрямовані на отримання інформації, її переповідання тощо. В інформативних діалогах виокремлюємо інформативні комплексні МЖ: бесіду та абсурд.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на роль позамовних чинників у формуванні діалогу такого типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Жанры общения // Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / Арутюнова Н. Д., Булыгина Т. В., Кибрик А. А. // РАН Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1992. – С. 52-56.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества / [сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1979. – С. 237-280.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
4. Дементьев В. В. Изучение речевых жанров в России: аспект формализации социального взаимодействия // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 39-61.
5. Матвеева Т. В. К лингвистической теории жанра // Collegium. – 1995. – № 1-2. – С. 65-70.
6. Нечуй-Левицький І. С. Прозові твори. Зібрання творів у десяти томах. – К.: Наукова думка, 1965 – 1968 рр.
7. Седов К. Ф. Человек в жанровом пространстве повседневной коммуникации // Антология речевых жанров: повседневная коммуникация / [под общей ред. К. Ф. Седова]. – М.: Лабиринт, 2007. – С. 7-38.